

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

РІЗНИК ВІРА ПЕТРІВНА

УДК 811.161.2'282.3'373.22:392.8(477.8-192.2)

**НАЗВИ ЇЖІ ТА КУХОННОГО НАЧИННЯ
В ГОВІРКАХ НАДСЯНСЬКО-НАДДНІСТРЯНСЬКОГО СУМІЖЖЯ**

10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі української мови Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Хобзей Наталія Василівна,
Інститут українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України,
завідувач відділу української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Гриценко Павло Юхимович,
Інститут української мови НАН України,
директор Інституту;

кандидат філологічних наук, доцент
Хібеба Наталія Василівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри українського
прикладного мовознавства.

Захист відбудеться 7 березня 2017 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.23 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79000, м. Львів, вул. Університетська, 1, ауд. 312.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. М. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 6 лютого 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

У. Б. Добосевич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дослідження лексичного складу українських говорів дотепер залишається одним із важливих завдань діалектології, адже лексика акумулює процеси культурних та економічних змін, а водночас зберігає архаїчну семантику і структуру. У цьому контексті вивчення говірок, які внаслідок політичних процесів втратили цілісність ареалу, набуває особливого значення. Актуальною є низка питань, серед яких: як відбувається збереження характерних говіркових рис та чи піддається уже «зредукований» говір значним змінам під впливом сусіднього говору й літературної мови. Саме ці процеси простежено на надсянсько-наддністрянському суміжжі на матеріалі назв їжі та кухонного начиння.

Ареал надсянських говірок, який залишився у складі України в період після Другої світової війни, був важкодоступним для дослідника, адже територія належала до радянської прикордонної смуги. Це спричинило оказіональність вивчення досліджуваного обшину, а отже, і незначну кількість студій про говірки Надсяння.

Діалектне суміжжя – особлива зона функціонування мови, територія, для якої характерні постійні процеси інтерференції на різних мовних рівнях. Аналіз матеріалу, зібраного експедиційно-польовим методом, і теоретичні узагальнення відображено у працях П. Гриценка, Л. Дикої, О. Жвавої, О. Костів, Л. Коць-Григорчук, Г. Мартинової, В. Михайленка, Л. Рябець, Т. Тищенко, Л. Фроляк, Н. Хібеби, Н. Шеремети, Т. Щербини та ін.

Діалектна лексика привертає увагу дослідників у різних аспектах, часто такі студії присвячено описові тематичних груп лексики, зокрема сільськогосподарської (П. Гриченко, Й. Дзендзелівський та ін.), побутової (К. Глуховцева, Г. Мартинова та ін.), обрядової (М. Бігусяк, В. Конобродська, І. Магрицька, Т. Тищенко, Н. Хібеба, Л. Хомчак та ін.), міфологічної (Н. Хобзей), медичної (Я. Вакалюк, М. Никончук, О. Никончук, В. Мойсієнко та ін.), пастухування (Т. Ястремська), назв одягу (Г. Березовська, Г. Гримашевич та ін.), назв рослин (І. Гороф'янюк, Я. Закревська, Т. Кукса, Р. Омельковець, М. Поістогова, І. Сабадош, М. Ткачук та ін.) тощо.

Тематичну групу лексики «Назви їжі» детально вивчено у східнополіських (Є. Турчин), східностепових (Н. Загнітко) та буковинських (Л. Борис) говірках. Виявлено також тенденцію аналізувати вказану групу лексики в комплексі із суміжною тематичною групою – «Назви кухонного начиння». Ґрунтовні дослідження цих тематичних груп здійснено на матеріалі південнолемківських (З. Ганудель), закарпатських (Е. Гоца), східнослобожанських (М. Волошинова) говірок.

Їжа є елементом не лише матеріальної, а й духовної культури народу. Інноваційні процеси в суспільстві впливають на традиційну культуру, вносячи корективи й у сферу харчування. Сучасні різкі зміни у харчуванні призводять до архаїзації традиційної лексики досліджуваних груп, до появи ряду нових назв. З огляду на це фіксація діалектної лексики, зокрема на електронних носіях, уведення її до наукового обігу та різноаспектний аналіз залишаються важливими завданнями діалектологів.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою у спеціальних працях, присвячених процесам назовництва в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя, описові складу та визначенню ареалу поширення лексики тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України «Українська історична та діалектна лексикологія і лексикографія» (шифр 0108U010868).

Мета дисертації – дослідити склад, шляхи формування та ареальну поведінку лексики, що належить до тематичних груп «Назви їжі», «Назви кухонного начиння» в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- зафіксувати лексику тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння» у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя;
- проаналізувати історію вивчення надсянських та наддністрянських говірок; подати фонетичні, морфологічні й лексичні особливості цих говірок;
- здійснити аналіз семантичних зв'язків у межах тематичних груп та змін у семантиці номінативних одиниць;
- відзначити місце і значення слов'янських та власне українських назв у тематичних групах «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння»; схарактеризувати шляхи проникнення та засвоєння запозичень;
- з'ясувати основні принципи мотивації назв їжі та кухонного начиння в досліджуваних говірках;
- виявити міждіалектні зв'язки лексики надсянсько-наддністрянського діалектного суміжжя з лексикою інших говорів української мови, передусім південно-західного наріччя;
- дослідити географію зафіксованих мовних одиниць у межах обстеженого ареалу.

Об'єкт дослідження – діалектна лексика на позначення їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя.

Предмет дослідження – семантична структура, походження та ареальна диференціація лексики тематичних груп «Назви їжі», «Назви кухонного начиння» у говірках надсянсько-наддністрянського діалектного суміжжя.

Основними **методами дослідження** є *експедиційно-польовий* (фіксація діалектного матеріалу), *описовий* (систематизація та інтерпретація зібраного матеріалу), *зіставний* (виявлення спільного й відмінного в системі лексики харчування говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя та інших говорів української мови), *соціолінгвістичний* (аналіз чинників, що вплинули на формування мовної особистості респондента), *лінгвогеографічний* (вивчення просторової поведінки аналізованих мовних одиниць).

Джерельною базою дисертації слугували експедиційні записи автора, здійснені за спеціально розробленою програмою впродовж 2008–2009 років у 56 населених пунктах Старосамбірського, Самбірського, Мостиського, Яворівського

та Жовківського районів Львівської області. У роботі використано матеріали лінгвістичних атласів, діалектних, історичних та загальномовних словників, а також збірників текстів.

Динамічні процеси в лексиці харчування досліджуваного ареалу простежено з використанням лексикографічних та лінгвогеографічних джерел, зокрема праць І. Верхратського (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), М. Пшеп'юрської (30-ті роки ХХ ст.), Я. Рігера (за матеріалами С. Грабця, 30-ті роки ХХ ст.), Г. Шила (60–80-ті роки ХХ ст.), М. Онишкевича (60-ті роки ХХ ст.) та ін.

Наукова новизна дисертації зумовлена тим, що:

- *уперше* комплексно досліджено лексику тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння» в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя, здійснено семантичний аналіз, визначено походження назв, виявлено їх поширення, а також відношення досліджуваної лексики до відповідної лексики інших говорів української мови;

- *удосконалено* класифікацію лексики в межах досліджуваних тематичних груп;

- *набуло подальшого розвитку* дослідження семантичної структури діалектної лексики харчування, вивчення лексики українських говорів у структурно-семантичному, етимологічному, ареальному аспектах.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленні теорії діалектотворення, у простеженні закономірностей збереження та архаїзації лексичного складу говірок, у виявленні особливостей просторової поведінки лексики, пов'язаної із традиційною культурою.

Практичне значення дисертації виявляється в розширенні емпіричної бази діалектологічних досліджень, уведенні до наукового обігу фактичного матеріалу, який може бути використаний для укладання «Атласу надсянського говору», «Атласу наддністрянського говору», «Лексичного атласу української мови», «Словника надсянського говору», «Словника наддністрянського говору», «Словника українських говорів». Матеріали дисертації можуть бути застосовані в лінгводидактиці вищої школи, а також можуть слугувати базою для опрацювання відповідних тем із краєзнавства. Збережені на цифрових носіях діалектні тексти, подані в додатках, зможуть доповнити загальнонаціональну базу даних, що містить аудіозаписи українського діалектного мовлення, а також стануть підставою для вивчення говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя й на інших структурних рівнях.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійно проведеного наукового дослідження. Усі наукові праці з теми дисертації написані без співавторства.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження обговорено на засіданнях відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, на науковому семінарі Ради молодих учених Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Львів, 2016). Основні положення роботи викладено в доповідях на міжнародних наукових конференціях: «Діалектна

мова: сучасний стан і динаміка в часі» (до 100-річчя від дня народження професора Ф. Т. Жилка, Київ, 2008), «Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії», присвяченій 100-річчю від дня народження М. А. Грицака (Ужгород, 2008), «Західнополіські говірки в просторі та часі» (Луцьк, 2010), «Північноукраїнське наріччя в історії української мови» (Житомир, 2010); на всеукраїнських конференціях та семінарах: «Говори південно-західного наріччя у слов'янському контексті» (Львів, 2008), «Інтерференція та запозичення в діалектах» (Львів, 2009), «Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях» (Львів, 2012), «Пам'ятки української мови: стилі та жанри» (Львів, 2015), на конференції молодих діалектологів «Gwara – język mieszkańców wsi» (Obrzycko, 2009), на міжнародній конференції «Україна протягом століть. Карпатський регіон: історія, мова, культура» (Горлице, Польща, 2012); на засіданнях Мовознавчої комісії Наукового товариства ім. Шевченка (Львів, 2009–2016).

Публікації. Різні аспекти досліджуваної теми висвітлено в 10 публікаціях, 4 з яких опубліковано у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК МОН України, 2 – у закордонних виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та двох додатків. Загальний обсяг дисертації – 370 с., із них 198 с. – основного тексту. Додатки викладено на 145 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність та новизну обраної теми, сформульовано мету й основні завдання роботи, визначено предмет і об'єкт дослідження, указано на теоретичне та практичне значення, основні методи роботи, окреслено джерельну базу та подано відомості про апробацію отриманих результатів.

Перший розділ дисертації «**Назви їжі як об'єкт діалектологічного дослідження**» присвячено аналізу етнографічних та лінгвістичних праць про культуру харчування українців, зокрема на Надсянні та прилеглих територіях, а також історії, проблемам та перспективам дослідження говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя.

У першому підрозділі «**Етнографічні та лінгвістичні праці про назви їжі та кухонного начиння**» схарактеризовано основні дослідження, присвячені назвам їжі та кухонного начиння. Вивчення назв їжі розпочато ще у XIX ст. Це були і принагідні зацікавлення, і вичерпні наукові праці, як, наприклад, докторська дисертація М. Сумцова «Хліб в обрядах та піснях» (1885). Серед етнографів, які активно описували, фіксували особливості вживання їжі, зокрема в обрядовому контексті, – плеяда вчених Наукового товариства ім. Шевченка (Д. Великанович, В. Гнатюк, І. Голубович, Б. Заклинський, П. Коненко, А. Онищук, І. Панькевич, А. Чичула, В. Шухевич, О. Яворський та ін.).

Назви їжі, страв, напоїв та кухонного начиння неодноразово ставали об'єктами зацікавлення мовознавців, серед яких: З. Бичко, Л. Борис, Я. Вакалюк, Г. Вештарт, М. Волошинова, З. Ганудель, М. Грицак, Е. Гоца, Й. Дзендзелівський, Н. Загнітко, М. Онишкевич, Н. П'яст, Є. Турчин, Т. Ястремська, С. Яценко та ін.

Ці тематичні групи лексики представлені в лінгвогеографічних працях, а саме: в «Атласі української мови», у «Лінгвістичному атласі українських говорів Закарпатської області УРСР» Й. Дзендзелівського, в «Атласі лексичних мадяризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР» П. Лизанця, в «Атласі говорів Надсяння та суміжних земель» М. Онишкевича, в «Атласі українських говірок Надсяння» Я. Рігера та в «Лінгвістичному атласі українських говорів Східної Словаччини» (перший том – «Назви страв, посуду і кухонного начиння») З. Ганудель.

У другому підрозділі **«Стан дослідження надсянського та наддністрянського говорів»** подано історіографію питання, проаналізовано праці «Про говір долівський» І. Верхратського, «Надсянський говір», «На пограниччях надсянського говору», «Мова українців Надсяння» М. Пшеп'юрської, «Атлас говорів Надсяння і суміжних земель» М. Онишкевича, «Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра», «Із лексики говірок Верхнього Подністров'я і Побужжя», «Наддністрянський регіональний словник» Г. Шила, «Мовні особливості наддністрянського гнізда» К. Кисілевського, «Говірки Брюховицького району Львівської області» П. Приступи, «Говірки Підбузького району Львівської області» Д. Бандрівського, «Діалектна лексика наддністрянського говору» З. Бичка, «Надсянські говірки», «Наддністрянські говірки» (розділи монографії «Українські говірки у Польщі») М. Лесева, «Атлас українських говірок Надсяння» Я. Рігера та ін., а в третьому – **«Сучасний стан говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя»** – зафіксовано особливості цих говірок на фонетичному, морфологічному та лексичному рівнях.

Теоретичні засади дослідження лексики діалектного суміжжя представлено в четвертому підрозділі, зокрема проаналізовано праці П. Гриценка, Л. Дикої, О. Жвавої, О. Костів, Л. Коць-Григорчук, Г. Мартинової, В. Михайленка, Л. Рябець, Т. Тищенко, Л. Фроляк, Н. Хібеби, Т. Шевченка, Н. Шеремети, Т. Щербини та ін. Говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя описав І. Верхратський у праці «Говір батюків», яка, незважаючи на те, що видана понад століття тому, до сьогодні не втратила своєї актуальності.

У п'ятому підрозділі **«Особливості харчування мешканців досліджуваного ареалу»** зосереджено увагу на традиціях харчування носіїв аналізованого говору, деякі з яких, зокрема пов'язані із приготуванням та споживанням обрядових страв, збереглися дотепер. Відзначено занепад звичаїв святкування деяких свят, як-от: *зеленівки* (на Зіслання Святого Духа), *петрикування* (у день св. апостолів Петра та Павла (12.07)), *андріївських вечорниць* (у вечір напередодні свята св. Андрія Первозванного (12.12)) тощо.

У другому розділі **«Методологія дослідження назв їжі в умовах діалектного суміжжя»** окреслено методи і прийоми, використані в роботі. За допомогою

експедиційно-польового методу зібрано діалектний матеріал у 56 населених пунктах за спеціальною програмою-питальником, яка налічує понад 200 запитань. Відповіді респондентів на запитання записано переважно у формі текстів.

Основним методом дослідження діалектних явищ є *описовий*, або *монографічний*, який уможлиблює вивчення говіркового мовлення у двох аспектах – синхронному й діахронному.

Застосований у роботі *зіставний метод* дав змогу порівняти досліджувану лексику з відповідною лексикою інших говорів української мови. Цей метод також використано, щоб визначити походження лексем.

Соціолінгвістичний метод залучено для фіксації інформації про респондентів.

Для укладання лінгвістичних карт використано *лінгвогеографічний метод*, за допомогою якого окреслено територію поширення діалектних явищ.

Третій розділ **«Назви їжі та напоїв у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя»** складається із п'яти підрозділів, у яких проаналізовано лексику на позначення їжі, страв та напоїв, зафіксовану в обстеженому ареалі.

Перший підрозділ **«Загальні назви їжі»** містить аналіз назв *йі'жа*, *йі'да*, *йід'ін'а(е,і)*, *йід'жен'а(е,і)*, *йід'зен'а(е)*, *ст'рава*, а також назв кожного із прийомів їжі: *с'н'їданок*, *сн'їдан'а*, *с'н'їдан'(:)а(е,і)* ‘сніданок’, *(в)у'б'ім(д)*, *пулу'денок*, *пу'лудне* ‘обід’, *ве(и, 'і)чер⁽ⁿ⁾(й)а(і)* ‘вечеря’.

У другому підрозділі **«Назви хліба та випечених із борошна виробів»** описано загальні назви хліба, зокрема й обрядового, його частин та назви випечених із борошна виробів. Хлібні вироби є невід'ємними атрибутами свят календарного й родинного циклів. Майже кожне свято супроводжується випіканням спеціального хліба.

Загальною назвою для хліба у всіх обстежених говірках є лексема *хл'ін(б)*, на позначення хлібини виявлено назви *бу(о)ханка*, *бу'хон*, *бух^оне(и)ц⁽ⁿ⁾*, *бу'хонок*; *ку'лач*, *ку'лачик*; *'булка*, які зазвичай зафіксовано у складі словосполучень на зразок: *бу'ханка х'л'їба*, *бу'хониц х'л'їба*, *бу'ханок х'л'їба*, *ку'лачик х'л'їба*, *'булка х'л'їба* та ін. Серед слів, що позначають хлібину, але не входять до складу словосполучень, виявлено назви *хл'їбина*, *'бо(у)хта*.

Семантику ‘відрізаний ножем великий плоский шматок хліба’ у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя реалізують лексеми *ку'сок*, *ку'сочок*, *'кусник*, *ка'вал(в)ок*, *к'ромка*, *с'кипка*, *'паїда*, які входять до складу словосполучень зі словом *хліб*.

На позначення скибки, відрізаної від непочатого краю хлібини, фіксуємо лексеми *ц'їлушка*, *гор'бушка*, *вер'бушка*, *ук'райец'*, *ук'райчик*, *ск'раўка*, *ск'їрка*. Мотиваційними ознаками слів *ц'їлушка*, *гор'бушка*, *ск'їрка*, імовірно, є зовнішній вигляд; *ук'райец'*, *ук'райчик*, *ск'раўка* – місце розташування.

Засвідчено та проаналізовано функціонування таких обрядових назв хліба, як: *п'рос'курка* (*п'роск'їрка*, *п'роскур*, *п'роскуриц'*), *о(у,ву)п'латок* (*уп'лата*), *кул'їда* ‘обрядовий хліб, який господар ділить між членами родини у Святий вечір (06.01)’; *п'л'ацк'ї* ‘обрядовий хліб, який господар ділить між членами родини в Навечір'я

Богоявлення (18.01)'; *бублики, ко(у)лацики('і) (кулач'і), во(у)бари(а)нці(і) (вубаринки, вубаринчики, о'баринці(і))* 'вироби із тіста у формі бублика, якими обдаровують дітей на свято Обрізання Господа Нашого Ісуса Христа (14.01)'; *укрушок* 'хліб, який хрещена мати тримає під час обряду церковного хрещення дитини'; *ку(о)р(о)ваї, нас'тіл'ник / прес'тіл'ник* 'весільний хліб молодої, який ділять між учасниками обряду' та ін. Для хліба, який використовують у поховальній обрядовості, спеціальної назви не виявлено. Хліб, який несуть на заупокійну службу, може позначати метонімічне утворення *парас'тас*.

Із-поміж назв випечених із борошна виробів із начинкою найбільше найменувань виявлено на позначення пирогів. У говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя слово *пиріг* відоме з такими значеннями: 1) 'великий печений виріб із тіста з начинкою найчастіше із гречаної каші та картоплі'; 2) 'невеликий виріб із тіста з начинкою; пиріжок'; 3) 'вареник'.

Видові назви пирогів утворені здебільшого аналітичним способом (*з'реч:аний пи'ріх, пи'ріх з ка'пусти, пи'ріх з 'йаблук*), а також суфіксальним способом від назви начинки (*бул'в'еник, гречаник, капуста'ці'еник, йап'чаник, груш'еник*).

У досліджуваному ареалі поширеними є назви, мотивовані діями *вити* та *крутити*: *за'виваниці, за'вивач'і* (мн.), *за'виваний, за'виване, пари'виване, к'ручене, п'л'ацок закручуваній*, що номінують пиріг, який випікають із тіста, згорнутого в трубку кількома шарами, між якими є начинка. Інколи фіксуємо із цим значенням назви *ст'рудел'* та *рул'ет*.

Залежно від начинки зафіксовано видові назви завиванців, виражені словосполученнями (перев. у мн.): *за'виван'ці з 'маком, за'виван'ці з 'маку, за'виван'ці с по'видлом, за'виван'ці с ка'кава, за'виван'ці з 'йаблуками, за'виван'ці зи 'сиром, за'виван'ці с хал'воу, за'виван'ці з і'з'уму* тощо.

Спорадично виявлено однокомпонентні назви завиванця, утворені суфіксальним способом або основоскладанням, мотивовані назвою начинки: 'завиванець із маком' – *мак'і(о)у'ник, макоу'йаник (мако'в'еник), ма'коу'н'ак*; 'завиванець із вареними грушами' – *груш'еник*, 'завиванець із повидлом' – *мармул'адник*.

У третьому підрозділі «*Назви буденних страв*» проаналізовано назви перших і других страв, салатів, а також молочних продуктів, м'ясних страв та виробів із м'яса.

Полісемія характерна для назви найпопулярнішої першої страви українців – борщу. У говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя слово *борщ* фіксуємо із такими значеннями: 'квас; кисла рідина, на якій варять рідку страву або вживають як напій (отримують із заквашеного житнього борошна чи тіста або із квашеного буряка)' та 'рідка страва, зварена на буряковому квасі з додаванням пшона чи інших круп, заправлена борошном, сметаною із жовтками'. Значення 'рідка страва, яку варять із посічених буряків, капусти з додатком картоплі та різних приправ' у говірках досліджуваного ареалу поширилося порівняно недавно. Таку страву номінують лексеми: *боршч, боршч 'руський, 'руський боршч*. На позначення зеленого борщу носії говору вживають слово *борщ* (та похідні від нього) із прикметником-

конкретизатором: *зілений боршчик, квасковий боршч, боршч квас'ц'овий, боршч зі ш'чаўки*. Оказіонально виявлено назву *дириўй(л')аній боршч* ‘рідка страва зі зварених сушених фруктів і борошна або макаронів’. У говірці с. Вороблячин назва *зу суши'н'а боршч* функціонує зі значенням ‘узвар’. На нашу думку, мотиватором номінації різних страв лексевою *боршч* є ознака ‘кислий’.

У досліджуваному ареалі зафіксовано такі назви перших страв: *зуна* (*зупка*), *суп*, *бул'ви з йушкоў* ‘суп’, *квас*, *ква'сіўка* ‘кисла рідка страва із квашеної капусти, крупи, сушених грибів, буряка тощо з додаванням капустяного квасу’, *к'ісе'лиц'а(і)*, *ки(і)'сіл'*, *к'і'сіл'* *зу жита* ‘рідка страва, зварена із заквашеного вівсяного борошна (тіста), буряків із додаванням часнику’, *ка'пуста*, *ка'пуста зу ши'ном*, *ка'пуста п'іт'бивана*, *ку'лочина ка'пуста*, *ка'пуста пол'ска* ‘рідка страва зі свіжої чи квашеної капусти, пшона і картоплі, заправлена сметаною та засмажкою’, *ро(у)'сіл(ў)*, *бул'йон* ‘бульйон’ тощо.

Значну кількість назв виявлено для страв із картоплі. На позначення звареної цілої картоплі задокументовано назви *бул'ба* (*бул'би*, *бул'ва(и)*), *бул'ба варина* (*варе(и)на бул'ба*), *бул'ви варені*, *бул'і ву'варувані*, *бул'ба ц'іла* (*ц'іла бул'б(в)а*, *бул'б(в)и ц'ілі*) та ін.

Зі значенням ‘картопляне пюре’ у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя поширене слово *пйуре* та словосполучення, мотивовані дією *м'яти*: *м'ята бул'ба*, *бул'ба м'й(н')ата*, *бул'ба м'нена*, *бул'ва м'йета*, *бул'ба м'н'ета*. Із цим значенням виявлено назви, мотивовані діалектними відповідниками дієслова *м'яти*, наприклад: *дусити* (*бул'б(в)а душе(и)на*), *тал'абати* (*та'лабана бул'ба*, *пута'лабана бул'ба*), *друхати* (*бул'ба друхана*, *друханійі бул'би*), *товкти* (*бул'ба тоўчина*, *тоўчинійі бул'би*), *гм'тати* (*бул'ба гм'атана*, *пог'матанійі бул'би*), *толочити* (*по'то'лочена бул'ба*).

На позначення оладок із тертої картоплі функціонують назви *де(и)ру'ни*, *терканц'і*, *п'л'ацки(і)*; пор. також аналітичні назви: *п'л'ацки(і) терті*, *тертійі п'л'ацки*, *п'л'ацки(і) с'тертуйі бул'би*, *п'л'ацки з бул'і тертойі*, *п'л'ацки з бул'би тертуйі*, *п'л'ацк'і тертійі з бул'би*, *с'тертойі бул'би п'л'ацки*, *с'тертуйі бул'ви п'л'ацки*, *п'л'ацки с'тертих бул'п*.

На позначення каші зафіксовано лексеми *каша(і)* та *к'рупи*.

Серед назв других страв проаналізовано назви вареників (*вареники(і)*, *пи(і)ру(о,и)ги(і)* (*пи(і,'е)р'ги(і)*), голубців (*голуп(б)ц'і*, *завиван'ц'і*) та ін.

Засвідчено такі назви для щойно видоєного молока: *с'в'іже му(о)лу(о)ко*, *с'в'іжуйе му(о)лу(о)ко*, *со(у)'лотке му(о)лу(о)ко*, а для молока, яке постояло, але ще не є кислим: *ўже схулуд'н'іло мулуко*, *хулодне мулуко*, *п'іт'стойане мулуко*.

На позначення сироватки засвідчено лексеми *си(ы)рватка*, *жин'тиц'а(і)* (*же(и)м'тиц'а(і)*), *полиўка*. Щодо останньої назви, яка поширена тільки в північному ареалі, спостерігаємо рідкісне явище, коли назву страви (‘рідка страва зі зварених у сироватці круп’) перенесено на назву основного продукту – сироватки. Зазначмо, що лексему *полиўка* в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя переважно засвідчено на позначення страви.

Картографовані матеріали на позначення сироватки засвідчують поширення назви *'полиўка* на півночі обстеженого ареалу; *'сирватка* (*'сырватка*), *жин'тиц'а* – у центральній частині (поблизу українсько-польського кордону); *'сирватка*, *жин'тиц'і* (*же(и)м'тиц'а*, *жим'тиц'і*) – у південній частині (див. карту 1).

Рідину, що залишається після збивання масла з вершків чи сметани, у досліджуваних говірках номінує слово *мас'(ш)л'а(е)н(')ка*, яке зафіксовано також зі значенням ‘спеціальний посуд із пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани’.

М'ясні страви та вироби із м'яса в досліджуваному ареалі традиційно були атрибутами лише святкового столу. Засвідчено назви на позначення вареного чи тушкованого м'яса – *м'йа(е)со(о')* (*'м'есо*, *м'н'а(е)со*), невеликого хлібця із м'ясного фаршу – *хл'ібец*, *'зайе(а)ц'*, кров'яної ковбаси – *'ки(ы,'і)шка*, *кро(у)ў'йанка*, *'йадерниц'а(і)*, ковбаси – *ко(у)(л)ба'са*, шинки – *'ши(ы)н(')ка*, *завен'дзене м'н'асо* (*м'н'асо за'вуджене*), холодцю – *хо(у)ло(у)д'не(и)ц'(')*, *дра(и)г(т)л'і*, *студе(и)'нина* тощо.

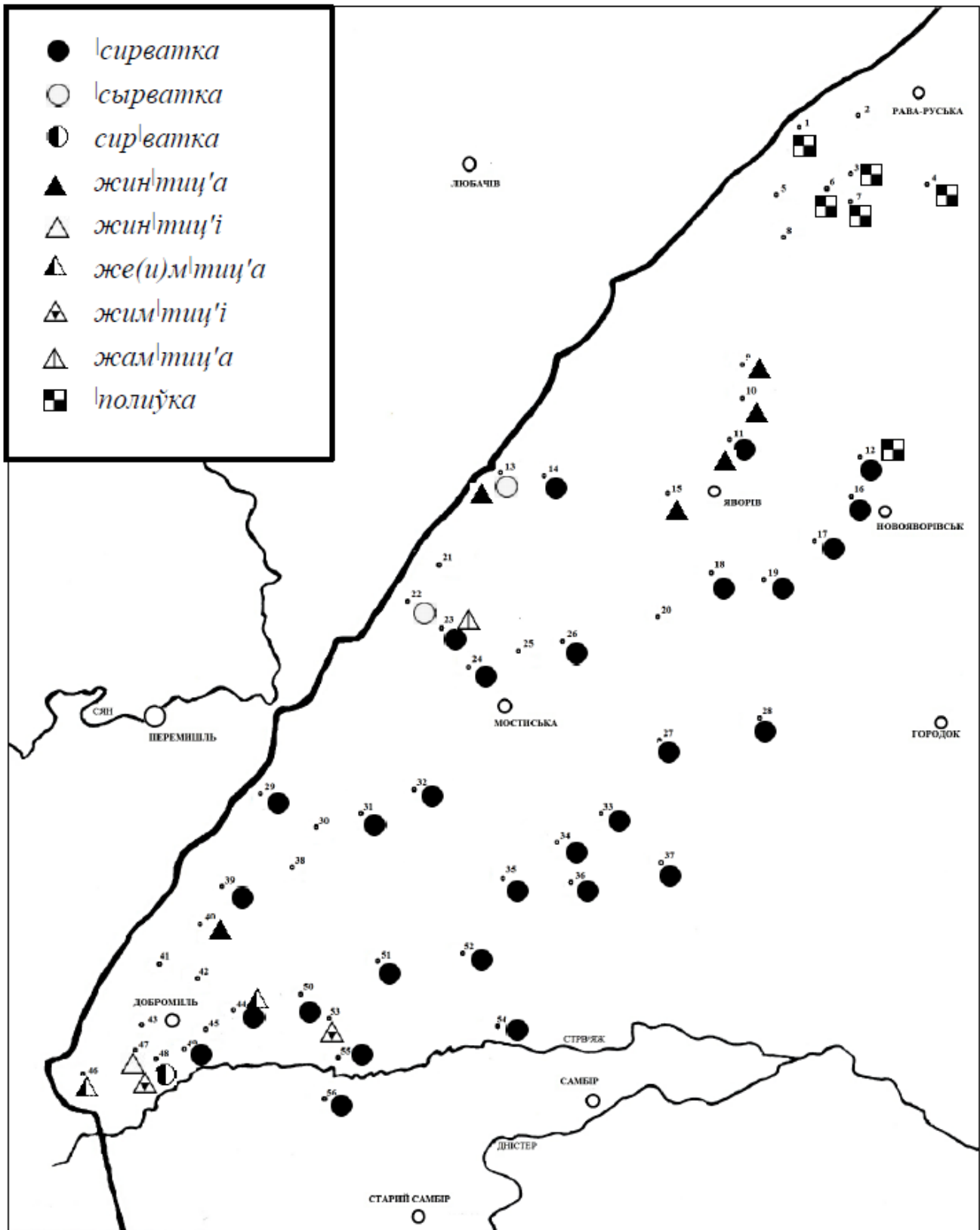
У четвертому підрозділі «**Назви обрядових страв**» подано назви страв, які традиційно готують у свята календарного та родинного циклів.

Головною стравою Святого вечора (06.01) у більшості досліджуваних говірок є *'ку'т'а(е,і)* ‘обрядова каша з обтовчених зерен пшениці, заправлена тертим маком, медом чи цукром із додаванням родзинок тощо’. Поряд із загальноновживаними назвами компонентів куті – меду (*м'іт*), родзинок (*ро'дзин(')ки*) – зафіксовано табуйовані назви на позначення маку (*др'іб(м)'нейкі*, *др'іб'нен'ке*, *др'іб'не на'с'ін':а*, *на'с'ін'і*, *си'вак*, *'зерн'ата*), пшениці (*'ку'т'а*, *'зерно*), цукру (*су'лотки*). В обстежених говірках спорадично виявлено табуйовану назву *'лисий* на позначення макогона.

Важливе місце у святвечірніх обрядах відведено часнику (*ча(и,'і)с'ни(а,о)к*). У досліджуваному ареалі його зазвичай кладуть на стіл, притрушений сіном, і накривають скатертиною. Кількість покладених головок часнику залежить від місцевої традиції. Здебільшого це чотири головки (на кожен кут стола) або три (у трьох місцях на столі). У деяких населених пунктах часником обкладають посудину з кутею. Традиційно перед уживанням святвечірніх страв мешканці обстеженого ареалу з'їдають зубець часнику. Респонденти вірять, що такі дії оберігають від злих сил і недобррозичливих людей, зміцнюють здоров'я, сприяють доброму врожаєві.

Складником багатьох страв є гриби. На Святвечір обов'язково готують густу страву зі зварених сушених грибів, заправлену борошном, олією, цибулею, часником, інколи з додаванням оселедця, яку номінують похідні від дієслів *мачати*: *'мачка з г'риб'іў* (*'мачка з гри'бами*, *з гуп' мачка*, *'мачка гриб'на*, *'мачка з губ'ами*, *'мача(и,'і)нка з гри'бами*, *'мача(і,'е)нка з гриб'ів*, *'мач'інка з губ'іў*) та *підлити*: *п'ідлиўка з гри'бами* (*гриб'на п'ідлиўка*, *п'ідлива з гриб'іў*).

Зазначмо, що слова *'мачка*, *'мача(і)н(')ка* у деяких говірках засвідчені зі значенням ‘м'ясна підлива густої консистенції’, яку готували у свята та подавали із пирогом, начиненим гречаною кашею та картоплею.

Карта 1. Сирватка 'рідина, яка виділяється під час згортання молока та утворення з нього кислого молока й сиру'

Із-поміж інших обов'язкових страв Святого вечора: борщ із грибами, на позначення якого засвідчено назви *боршч з грибами*, *боршч з гриб'їу*, *боршч п'існій*, *боршч чинений*, *пол'ський боршч*, *боршч п'іт'биваний*; рідка страва, яку готують зі свіжої чи квашеної капусти, картоплі, квасолі, пшона або борошна, – *капуста з гурохо(у)м*, *капуста с фа'солеу(їу)*, *капуста с п'іхотоу*, *капуста п'іт'бивана*; маринований оселедець – *(о,у)се(и)ледиц'*, *се(и,і)л'отка*; вареники – *вареники з бул'б'їу*, *пирг'ї з бул'ви*, *бул'ве(и)ники*, *пир'ги с капусти*, *капус'ц'а(е)ники*, *пируги з з'речк'ї*, *пируги с каш'їу*, *пируги з гриб'їу* та ін.; голубці – *голуц'ї с тертуйі бул'би* (*голуц'ї с тертуйі бул'би*, *голуц'ї з бул'їу теретих*), *завиван'ц'ї с тертойі бул'би* і з *з'речк'ї* тощо; каша (здебільшого із сухофруктами) – *з'речка*, *каш'ї з'реч:ана нагусто*, *каш'ї йач'м'ін:а*; *каш'ї кукуру'дз'ен:а*; *каша з рижу*, *каша пшун'їна*, *каша з йапками*, *каша зі(у) слиу'ками*; пампушки – *пампухи(ї)*, *пампушки(ї)*, *пончики*.

Важливим елементом великоднього столу є свячене яйце (*йаїце с'їйа'чене*, *йїйчко с'в'їчене*, *йа(і)їце*, *йїце*, *йїйчко*, *йаїко*), яке традиційно вживають першим: *А йїїце / то розк'райуйемо / с'к'іл'ко нас ў с'ім'їйі йе: 'дис'їт' – 'дис'їт' / два'наїц'ї – два'наїц'ї // то йїдно йїїце к'раїем // ми ўс'ї по'д'їлимос'а // на та'ріц'ї роз'д'їл'ат // так си по ку'сочку 'кождїй 'воз'ме // йа так во 'кажу: «Бї'р'їт' / 'д'їточкї / шоб стї с'ї ўс'ї л'убїлї / йак то йїдно йаїце»*. На Великдень освячують і розмальовані курячі яйця – *пи(ї)сан'(ї)ки(ї)*, *к'рашанки(ї)*, *йаїц'а к'рашинї*.

У досліджуваному діалектному ареалі на позначення продуктів, які освячують у церкві на Великдень, засвідчено назви: *ко(у)(л)ба'са* 'ковбаса', *ши(ы)н'(ї)ка*, *завен'дзене м'н'асо* (*м'н'асо за'вуджене*) 'шинка', *си(ы)р* 'сир', *масло(о')* 'масло', а також *с'(ї)л'* 'сіль', *хр'(ї)н* 'хрін', *(в)оци(е)т* 'оцет'.

У підрозділі також схарактеризовано назви традиційних страв, які готують на головні свята родинного циклу – хрестини, весілля та похорон. Серед обов'язкових страв, які готували на весілля та хрестини, – м'ясна підлива, борщ, рідка страва зі свіжої чи квашеної капусти, пшона і картоплі, заправлена сметаною та засмажкою, вареники, голубці, м'ясні вироби, холодець та ін.

На хрестини також печуть пиріг із гречаною кашею та картоплею (*пїрїх*, *пїрїх з бул'би*), який подають із м'ясною підливою (*мачка*, *мача(ї)нка*). Донедавна в обстеженому діалектному обширі була традиція готувати на хрестини різні види каш: *каша з рис(ж)у*, *каша зу пшїна*, *пшїн'ана каша з мулу'ком*.

Семантика лексеми *каша* у групі назв весільних страв конкретизується в контексті: *каша зу(и) слиу'ками* *рисова*, *каша з вудженими слиу'ками* / *з рисом*.

Номінація страв поминального обїду пов'язана із традицією скромного частування: *Перше 'дуже н'їчо ни гутували // тї'ке ни 'було / йак тї'перка // дали гур'їуки / хл'їп / час'ник / і де ше шо 'капку зварїли і 'біло ўс'о // тїїї / жо 'їаму купали / 'дейак'ї б'лис'к'ї // тї'ке ни 'було / йак тї'пер на 'похорон гутуйут*.

У п'ятому підрозділі «**Назви напоїв**» репрезентовано назви основних безалкогольних напоїв. На позначення узвару зафіксовано: *уз'вар*, *кум'пот* *с:ушених* *йаблук*, *кум'пот* *с:ушк'ї*, *кум'пот зу суши'н'а*, *йушка з(с) йаблу(о)к*, *с:ушки* *йушка*, *йушка з груш*, *йушка зу сли'вок*; *суши(е)н'а*, *сушка*; *зу суши'н'а боршч* та ін.

Драглисту страву з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо, яку готують із додаванням крохмалю, позначають лексеми *ки(і)'с'іл'*, *пол'уўка*; пор.: *к'і'с'іл'* з *ви'шен'*; *к'і'с'іл'* *зи сли'вок*, *зі сли'вок к'і'с'іл'*. Лексема *чай* номінує й ароматний напій, настояний на чайному листі, і напій, настояний на різних травах, листі та цвіті дерев тощо. Із цими значеннями відомий також полонізм *гар'бата*. Словом *кава* переважно називають напій, зварений із подрібнених та обсмажених зерен ячменю чи жита.

Четвертий розділ «**Назви кухонного начиння**» містить аналіз назв кухонного начиння і складається з п'яти підрозділів.

У першому підрозділі «**Загальні назви посуду**» проаналізовано назви: *пу(о)'суда*, *на'чи(ы)н'е(а,і)*, *су'дини*, *бан'і'ки*.

Другий підрозділ – «**Назви кухонного начиння для приготування їжі**» – описує назви кухонного начиння для варіння, смаження та випікання. Для позначення каструлі функціонують слова *ба'н'а(е)к*, *каст'рул'а*; сковороди – *па(и)'тел'н'а(і,е)*; *ри(ы)н'ка*, *скувуру'да*, *ску(о)ву'ро(і)тка* (*скуў'р'ітка*, *ско(а)ў'родка*, *с'коў'рода*), *рондил'*; дека – *бл'а(е)ха*, *бл'а(е)шка*, *бра(и)т'ванка*, *па(и)'тел'н'а(і)*, *форма* тощо.

Картографування дало змогу чітко окреслити ареал їх поширення: у північній частині деко номінує слово *бл'ашка*, у центральній – *бра(и)тванка*, яку зафіксовано також на півдні досліджуваної території, де активно функціонує і *бл'аха* та її варіанти. Слово *па'тел'н'а* та його варіанти локалізовані здебільшого на території між м. Мостиська та м. Добромиль.

Третій підрозділ «**Назви посуду для споживання їжі**» містить аналіз назв *та'р'ілка*, (*та'р'іл'*) та *ми(ы,і)ска*, розрізнення яких зумовлене формою посудини: *та'р'ілка йест п'литка / а мисучка йе г'липша*; *миска йе гли'бока / а та'р'ілка п'литка*. Особливістю лексеми *та'р'іл'* є вживання її у формі і жіночого, й чоловічого родів, що виявляється у структурі словосполучень: *та'р'іл' г'липша*, *гли'бока та'р'іл'*, *гли'бокія та'р'іл'*.

У підрозділі проаналізовано назви посуду для напоїв. Як і в більшості говорів південно-західного наріччя, на позначення чашки засвідчено: *го(у)р'н'а(е)* (*гу(о)р'н'а(е)тко*, *гур'н'атучко*); пор.: *го(у)р'н'а(е)тко* 'кухоль', *бан'а(е,і)чок* 'тс.', *к'варта*, *ква'турка* 'тс.'. Чарку в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя позначають слова: *ке(и)'л'і(и,у)шок* (*ке(и)'л'і(у)шу(о)чок*), *бойдик*, *ста'кан*. Зі значенням 'склянка' виявлено тільки назву *ш(с)к'л'а(е)нка*; це можна пояснити тим, що в дорадянський період реалія, яку вона позначала, не була популярною в цьому ареалі, а її функцію виконували кухоль і чашка.

У досліджуваних говірках засвідчено назви таких столових приборів, як ложка (*ло(и)шка*) та виделка (*ви(і)'ўка*, *вилучка*, *в'іделка*, *ви(і)'дел'(у)ц'і*, *ви(і)'дели(і)ц'*, *ви'дел'(у)ц'іта*, *ви'делко'у*).

Четвертий підрозділ – «**Назви посуду для зберігання продуктів**». На позначення пляшки зафіксовано слово *пл'ашка* (*фл'а(е)шка*). Скляну банку позначають лексеми *слої(о,у)к*; *буте(и)л'*, *бутл'а*; *банка*, а давній варіант *бан'ка* (рідко *банка*) слугує для найменування металевої посудини циліндричної форми з

ручкою для носіння молока або води. Із цим значенням виявлено й варіанти ¹канка, ¹ганка. Металеву або дерев'яну посудину з дужкою для носіння й зберігання води в обстежених говірках номінує слово *в'і(е,и)дро*. Лексема ¹коноўка (¹коні(у)ўка, *ку(о)ноўка*, ¹коноўці, ¹кониц'а) та словосполучення *дириўйена* ¹конуўка поширені зі значенням 'дерев'яне відро'. У сучасному господарстві назва активно функціонує в деяких обстежених говірках на позначення відра, виготовленого з металу чи пластмаси (*куноўка уб'ливана*).

У досліджуваних говірках невелику посудину для солі, яку подають до столу, номінує слово *с^(н)і(и)л^ничка*, а цукорниці – *цукє(і)р^ничка*.

Для зберігання сиру та заквашування овочів виявлено назви бочки: *бочка*, *бу'ч'іўка*, ¹катка; на позначення малої бочки для зберігання сиру, соління сала та для інших потреб – демінутиви: *бочи(у)чка*, *бу'ч'іўка*, *бу'ч'івочка*, *бу'ч'іўці*, *бо'ч'іўчичка*, *те(і)летка*, *та(і)ле'тина*, *те(а)лет'чина*, *галє'тинка*, *д'іжучка*, *д'іжч'і*.

П'ятий підрозділ **«Назви кухонних предметів»** присвячений аналізу назв друшляка (*дру(и)ш'л'а(е)к*, *друс^(н)л'ак*), ополоника (*вару(е)шка*, *вару(е)ха*, *че(и)рпак*, ¹хохл'а(і,е), *хухел'ка*, ¹хохл'ічка, ¹кох(ф)л'а(е,і)), тертки (¹терка(о,о'), ¹теркало), колотівки (*кулу'ті(о)ўка*, *ко(у)ло(у)то(і)ўці'а(і)*, *кулу'т^(н)ушка*), цідилка (*ці'дил^(н)ко(о')*, *ці'диў(і)ко*, *ці'дил'це*, *цид'ілка*, ¹марл'а(і)) та ін.

Лексеми *кулу'ті(о)ўка*, *ко(у)ло(у)то(і)ўці'а(і)*, *кулу'т^(н)ушка* зафіксовано зі значеннями: 'рухома частина маснички у вигляді кільця з дірками на довгій палиці, якою збивають масло', 'товкач'. На позначення товкача виявлено також інші назви, мотивовані дієсловами *м'яти* (*м'н'атка*, *м'йачка*, *м'н'алка*) і *товкти* (*тоў'качка*, *тоў'кач*, ¹тучук). Для позначення маснички – спеціальної посудини із пристосуванням для збивання масла з вершків або сметани – відомі назви ¹мас'ничка, ¹масличка, *масли'чина*, *масли'чин^(н)ка*; *бо(у)ден^(н)ка*.

На підставі лінгвогеографічного аналізу окреслено поширення лексем: на півночі досліджуваного ареалу, а також на території від м. Яворів до м. Добромилі домінує лексема *мас'ничка* та її варіанти; на південь від м. Добромилі – *бодєн'ка*, що можна пояснити впливом бойківських говірок.

Макітру в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя номінують лексеми: *ма'к'ітра*, *ма'к'іўниц'а*, *маг'іл'ниц'а*, *макур'терт*, *діўниц'а(і)*.

Серед проаналізованих назв кухонних предметів для виготовлення виробів із тіста в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя засвідчено: *си(і'и)то(о')* (*с'іту*, ¹ситко), *риши'то*, *риш'ітка* 'сито'; *д^(н)ішка*, *д'ішчиц'а*, *бу'ч'іўка*, ¹цебрик (*цеб'ри*) 'низька широка дерев'яна діжка, у якій розчиняли на хліб'; *нецки(і)*, *нецук'і*, *нец'(и)іта* 'подовгаста посудина з розширеними доверху стінками, у якій місили тісто'; *стіл'ниц'а(і,е)* (*стіў'ниц'а*), *стіл'ничка* 'стільний'; *ка'чалка* (*ка'ч'еўка*), *качи(і,е)ло*, *ката'лок*, *та'чал(ў)ка*, *та'чилка*, *та'чил'ник*, *то'ло'качка*, *валок* 'качалка'; *ло(у,о')пата* 'дерев'яна лопата для саджання хліба в піч і виймання його з печі' та ін.

Ганчірку для миття посуду номінують лексеми *ми(ы)тка*, ¹по'митка. Слово *митка* фіксуємо й у складі описової назви приладу для чищення посуду у вигляді скрученого у спіраль дроту – *митка зил'ізна*. Однак у досліджуваному ареалі на

позначення цієї реалії більш поширене слово *дріт* та його похідні – *дротик*, *дру'т'ан'ка*, *дрот'а'на ш'ч'ітка*. Слово *дріт* – метонімічне утворення від назви матеріалу, із якого виготовлене це пристосування. Зазначмо, що в досліджуваних говірках лексема спорадично функціонує як назва товкача.

ВИСНОВКИ

Методика, яку покладено в основу збирання та аналізу лексики тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння», виявилася результативною, оскільки дала змогу здійснити аналіз семантичних зв'язків у межах тематичних груп та змін у семантиці номінативних одиниць, а також виокремити говіркові риси на фонетичному, морфологічному та лексико-семантичному рівнях.

За допомогою спеціально укладеного питальника обстежено 56 населених пунктів Старосамбірського, Самбірського, Мостиського, Яворівського та Жовківського районів Львівської області. Діалектні записи здійснено у формі відповідей на запитання питальника й текстів, які містять інформацію про спосіб приготування страви чи виробу, опис обряду, у якому їх використовують, прикмети та повір'я, пов'язані з ними.

Надсянський та наддністрянський говори вже понад століття є предметом зацікавлення діалектологів. Серед перших дослідників – І. Верхратський, І. Зілінський, М. Пшеп'юрська та ін. Однак депортація носіїв говору у 40–50-х роках не сприяла ані цілісності ареалу, ані дослідженню цих говірок.

У другій половині ХХ ст. вивчення говірок Надсяння та Наддністрянщини було пов'язане передусім зі створенням «Атласу української мови», зокрема з іменами учених, які були причетні до збирання матеріалів (М. Лесів, М. Онишкевич, Г. Шило), а також із колективом, який під керівництвом Я. Рігера опрацьовував довоєнні матеріали. У наш час, на зламі ХХ–ХХІ ст., дослідження цих говірок дещо активізувалося (З. Бичко, Т. Колодинська, М. Лесів, Р. Остащ, Л. Остащ, І. Романина, Л. Хомчак та ін.).

На підставі записаних діалектних текстів про назви їжі та кухонного начиння виявлено лексико-семантичні особливості говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя: *ди́ке мулу́ко*, *ву́сикуве(о) мулу́ко*, *ве(е^u,и)р'бо́ве мулу́ко* ‘молоко, яке починає киснути’, *йа́дерниця* ‘кров'яна ковбаса’, *за'вива́нці* ‘голубці’, *гу́ска* ‘булочка’; *по́лиўка* ‘сироватка’, *ди́риўй(л')а́ній боршч* ‘рідка страва зі зварених сухофруктів і борошна або макаронів’, *го́лоўйух* ‘рідка страва зі зварених на молоці круп’, *зу суши́н'а боршч* ‘узвар’ та ін.

Засвідчено такі фонетичні риси досліджуваних говірок: звук [ы] замість [*ы] – *сы́рватка*; [а] після шиплячих і м'яких приголосних у наголошеній позиції переходить у [’е], у ненаголошеній – в [і] – *ма́сл'енка*, *гур'н'е*, *ку'т'е*, *каш'і*, *жин'тиц'і*; вживання *г'і*, *к'і*, *х'і* замість *ги*, *ки*, *хи* – *пи́руг'і*, *бурач'к'і*, *пампу'х'і*; друге повноголосся – *го́луц'і с те́ретьуї* *бул'би*; укання – *с'іту*, *кулу́тушка*, *гусу́чка*; лабіалізацію [а] (>a^o) перед [ў] – *пхоў*, *тримоў*, *моў* (*маоў*) та ін. Серед

морфологічних рис виявлено нестягнені форми прикметників: *р'іт'койе, гли'бокайа та'рїл', гри'би п'іт'биванійі*; вживання форм двоїни: *три'лишиц'ї* та ін.

Найчастіше назви страв мотивовані основним компонентом страви – *ка'пуста, квас, рис, суши'н'а*; смаком – *к'ісе'лиц'а(і), ки(і)'с'їл', с(у)о'лотке му(о)лу(о)'ко*, температурою – *ху'лодне мулу'ко, ху(о)лу(о)д(і)'е(и)ц(і)*, кольором – *'чорний хл'їп, че(и)р'воний боршч, 'б'їлий боршч, зи'лений 'боршчик*, консистенцією страви – *'р'їткій боршч, 'гола 'зупа, 'чиста 'зупа, 'бул'ба рід'ка*, етнонімом – *ук'ра'їїн'с(і)'кий боршч, 'руский боршч, 'пол'ський бор(і)'шч*, назвою свята, на яке призначено страву чи виріб, – *кул'ї'да, шче(и)д'рак*; дією – *чи'нений боршч, ку'лочина ка'пуста, 'бул'ба 'душина, за'виваниц'.*

Мотивація назв посуду зазвичай пов'язана з матеріалом, із якого виготовлено предмет, – *'марл'а(і), дрїт, г'лин'аний гор'нец', бл'а(е)ха, кап'ронувє гур'н'а, дири'л'ана 'лишка*, призначенням – *цукє(і)р'ничка, с(і)'(и)їл'ничка, 'мас'ничка*, розміром, формою, місткістю – *'рин'ка ма'лен'ка, гли'бока брит'ванка, ба'н'єк на три 'л'їтри*, дією – *'терка(о), кулу(о)'ті(о)ўка(ц'а(і)), м'н'атка, ми(ы)тка* тощо.

Основу зафіксованих у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя назв їжі та кухонного начиння формує питома лексика, успадкована із праслов'янської мови (*'баба, пали'ниц'а, 'їушка, г'лечик, риши'то* тощо).

Більшість запозичень належить до лексичного складу сучасної української літературної мови (*ко(у)(л)ба'са, суп, бул'їон, ку(о)(н)тл(і)'єта, са(и)льце(и)'сон, ст'рудєл', книш* та ін.). Важливо, що запозичені слова вжито переважно okazіонально, а домінує натомість питома лексика. Найбільше іншомовних вкраплень засвідчено в межах тематичної групи «Назви посуду», вагому частину яких складають полонізми (*гар'бата, 'на'чи(ы)н'є(а,і), 'рин(і)'ка*), поширені і в інших говорах південно-західного наріччя. Функціонують також запозичення із німецької (*пампу'хи(і), бри(а)т'ванка*), французької (*суп, 'рондил'*), латинської (*к'варта*), грецької (*книш, 'паска, 'катка*), румунської (*те(і)'їлетка*) мов, деякі, припускаємо, потрапили у досліджувані говірки за посередництвом польської мови. Незважаючи на тривале перебування території надсянських говірок у складі Радянського Союзу, спостерігаємо незначний вплив російської мови на лексику, що стала об'єктом нашого вивчення.

Із-поміж морфологічних способів творення назв найпродуктивнішим є суфіксальний (*'терканц'ї, п'шонка, 'цебрик* та ін.); поширена аналітична номінація (*рисува'зупа, 'зупа з 'локшом, ба'н'а(є)к пу'ливаний* тощо).

Лексика тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння» перебуває у родо-видових відношеннях (пор.: *за'виван'ц'ї : за'виван'ц'ї з 'маком*), їй також властива варіантність на фонетичному, граматичному, лексичному та семантичному рівнях.

Досліджуваним лексемам притаманне явище полісемії. Наприклад, слово *п'л'ацок* засвідчено із чотирма значеннями: 'солодкий пиріг', 'оладка з тертої картоплі', 'кружечки нарізаної картоплі, спечені на плиті'; 'маленький хлібний виріб, який випікають спеціально до Навечір'я Богоявлення'.

Проведений аналіз засвідчив посилення впливу літературної мови на сучасні говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя. Про це, зокрема, свідчить поширення таких слів, як *вареники, холодець, деруни, каструля* тощо. Ці назви функціонують оказіонально і не витісняють з ужитку питомих діалектних назв: слово *бул'йон* засвідчене у трьох говірках, натомість дублетна назва *po(y)'sil(y)* – у 34 говірках.

Зафіксована в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя лексика на позначення їжі та кухонного начиння має паралелі і в інших говорах української мови, здебільшого південно-західного та північного наріччя.

На підставі лексикологічного та лінгвогеографічного аналізу назв їжі та кухонного начиння не вдалося провести умовної межі між надсянським та наддністрянським говорами. Можемо тільки підтвердити припущення діалектологів про наявність широкої смуги перехідних говірок.

Неоднорідність ареального поширення аналізованих лексем дає змогу окреслити три частини – діалектні зони: північну, центральну та південну. Говірки північної зони мають більше ознак наддністрянського говору, хоча тут засвідчено й надсянські риси. У південній частині, нижче за м. Доброміль, виявлено бойківські впливи. Більшість карт фіксує лексичне багатство та незначну географічну диференціацію досліджуваного ареалу.

Основні положення дисертації висвітлено у таких публікаціях:

Статті у фахових виданнях України:

1. Шелемех В. Назви страв та кухонного начиння в надсянському та наддністрянському говорах / Віра Шелемех // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Випуск 12. Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М. А. Грицака: зб. наук. пр. / [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород : Вид.-во УжНУ «Говерла», 2008. – С. 216–219.
2. Шелемех В. Дослідження назв їжі в північному та південно-західному наріччях української мови / В. Шелемех // Волинь філологічна: текст і контекст. Західнополіські говірки в просторі і часі : зб. наук. пр. – Вип. 9 / [упор. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 190–197.
3. Шелемех В. Лексико-семантична група назв посуду для приготування їжі в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя / В. П. Шелемех // Лінгвістика : зб. наук. пр. – № 1 (19). – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010. – С. 120–127.
4. Шелемех В. Назви хліба та його частин у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя (в контексті південно-західного та північного наріччя) / Віра Шелемех // Волинь–Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид.-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 22 (II). – С. 296–301.

Статті в міжнародних виданнях:

1. Шелемех В. Назви хліба у календарній обрядовості в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя / Віра Шелемех // Gwary dziś. 6. Aktualne problemy

- dialektologii słowiańskiej / [red. J. Sierociuk]. – Poznań : Wydawnictwo poznańskiego towarzystwa przyjaciół nauk, 2012. – S. 65–73.
2. Різник В. Назви молочних продуктів у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя / Віра Різник // *Język w regionie, region w języku* [red. B. Osowski, J. Kobus i in.]. – Poznań : Wydawnictwo PSP, 2016. – S. 139–152.

Статті в інших виданнях:

1. Шелемех В. Назви обрядових страв у надсянських говірках Яворівщини / Віра Шелемех // *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя*. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей], 2009. – С. 95–102;
2. Шелемех В. Діалектні тексти про страви з Надсяння // *Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя* / [відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – С. 315–332;
3. Шелемех В. Назви посуду для рідини в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя / Віра Шелемех // *Мовні обрії : збірник пам'яті Левка Полюги* / [відп. ред. О. Сімович]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – С. 204–212. – (Серія «Історія мови»).
4. Різник В. Семантика слова борщ у говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя / Віра Різник // *Діалектологічні студії. 10 : Традиції і новаторство* – Львів : Ін-т українознавства НАН України. – 2015. – С. 358–363.

АНОТАЦІЯ

Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2017.

У дисертації за матеріалами записів діалектного мовлення, здійснених у 56 населених пунктах Львівської області, проаналізовано лексику тематичних груп «Назви їжі» та «Назви кухонного начиння». Висвітлено історію вивчення надсянського й наддністрянського говорів, назв їжі та кухонного начиння, подано основні лексико-семантичні, фонетичні та морфологічні риси сучасних говірок надсянсько-наддністрянського суміжжя, виявлено варіантність зафіксованих назв, схарактеризовано продуктивні способи деривації.

У тематичній групі лексики «Назви їжі» переважають питомі найменування, натомість вагому частину тематичної групи «Назви кухонного начиння» формують запозичені лексеми, зокрема полонізми, поширені і в інших говорах південно-західного наріччя.

Мотиваторами досліджуваної лексики є основний компонент страви, смак, колір, консистенція і температура страви, етнонім, назва свята, на яке призначено страву чи виріб, розмір, форма, місткість, призначення предмета тощо.

Більшість виявлених лексем поширена й в інших говорах української мови.

Неоднорідність ареального поширення аналізованих лексем дає змогу окреслити три частини – діалектні зони: північну, центральну та південну. У північній частині переважають риси наддністрянського говору, на півдні ареалу виявлено бойківські впливи.

Ключові слова: говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя, ареал, назви їжі, назви кухонного начиння, тематична група, мотивація.

АННОТАЦІЯ

Ризник В. П. Названия пицы и кухонной утвари в говорах надсянско-надднестрянского порубежья. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко, – Львов, 2017.

В диссертации по материалам записей диалектной речи, осуществленных в 56 населенных пунктах Львовской области, проанализирована лексика тематических групп «Названия пицы» и «Названия кухонной утвари». Отражена история изучения надсянского и надднестрянского говоров, названий пицы и кухонной утвари, приведены основные лексико-семантические, фонетические и морфологические признаки современных говоров надсянско-надднестрянского порубежья, обнаружена вариантность зафиксированных названий, охарактеризованы продуктивные способы деривации.

В тематической группе лексики «Названия пицы» преобладают собственно украинские наименования, в отличие от этого весомую часть тематической группы «Названия кухонной утвари» формируют заимствованные лексемы, в частности полонизмы, распространенные и в других говорах юго-западного наречия.

Мотиваторами исследуемой лексики являются: основной компонент блюда, вкус, цвет, консистенция и температура блюда, этноним, название праздника, для которого предназначаются блюдо или изделие, размер, форма, емкость, назначение предмета и тому подобное.

Большинство исследованных лексем употребляется и в других говорах украинского языка.

По результатам картографирования лексики исследуемый ареал разделен на три части – северную, центральную и южную. В северной части преобладают черты надднестрянского говора, на юге ареала обнаруживаются бойковские воздействия.

Ключевые слова: говоры надсянско-надднестрянского порубежья, ареал, названия еды, названия кухонной утвари, тематическая группа, мотивація.

SUMMARY

Riznyk V.P. The names of foodstuffs and kitchen utensils in the Ukrainian dialects of the San-Dniester region. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01. – Ukrainian Language. – Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, 2017.

The thesis presents an analysis of dialectal lexical units pertaining to foodstuffs and kitchen utensils recorded in 56 villages across Lviv oblast. The study introduces a vast amount of heretofore unknown material from the San-Dniester dialectal area and offers a semantic analysis of these units. The author also gives due attention to regional names by establishing their origins and diffusion, as well as the relation of the studied items to their equivalents in other Ukrainian dialects. No special research of the naming practices in the said area has been conducted, in particular the studies that deal with names of foodstuffs and kitchen utensils. These factors add up to the timeliness of the present research.

The study offers an overview of the previous scholarship dedicated to the San and Dniester dialects, the names of foodstuffs and utensils, the main lexico-semantic, phonetic and morphological features of the San-Dniester dialectal area, as well as major ways and means of nomination.

The bulk of the studied lexemes were formed through suffixation with analytical word-formation also being wide-spread. The category of foodstuffs entails highly specific denominations, whereas the lion's share of the lexis pertaining to kitchen utensils is made up of borrowed lexemes, mostly of Polish origin, which are also wide-spread in the other dialects of the south-western group. Borrowings from German, French, Latin, Greek, Romanian, Slovak and other languages were also discovered. A comparative diachronic analysis of the recorded lexicon shows an increase in the influence of the standard language on the dialects of the San-Dniester region. As a result certain lexical items (*вареники, холодець, деруни, каструля*) appeared in the studied dialects. However, they did not manage to fully supplant the local denominations and took on the role of lexical doublets.

Polysemy is a highly characteristic feature of the studied lexicon. It has been observed that one lexeme can have four meanings within a single thematic group. The lexis pertaining to foodstuffs and kitchen utensils stand in hypo-hyperonymic relations with each other.

The studied lexical units are motivated by the dish's main ingredient, its taste, color and temperature, ethnonyms, names of holidays, as well as certain objects (their form, size and capacity).

Most of the established lexemes are also attested in other Ukrainian dialects.

The studied region was divided into three sub-regions using methods of lexical cartography. The dialects of the region's northern part include many features of the Dniester dialect, whereas the southern part demonstrates strong Boyko influence.

The foodstuffs and dishes which pertain to certain holidays were analyzed in the context of each particular observance. The author states their symbolic meanings, as well

as certain prohibitions which pertain to them. It has been established that certain dishes were used in a number of observances, for instance bread is an indispensable element of both the calendar cycle and the family cycle.

Keywords: dialects of the San-Dniester region, area, names of foodstuffs, names of kitchen utensils, thematic group, motivation.

